

РАКУРСИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЗАРУБІЖНИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВИХ СТУДІЯХ

ASPECTS OF SOCIAL INTELLIGENCE RESEARCH IN FOREIGN AND DOMESTIC SCIENTIFIC STUDIOS

Актуальність проблеми стресу в сучасному суспільстві визначає необхідність пошуку ефективних стратегій його подолання. Стаття присвячена дослідженню ролі соціального інтелекту в процесі подолання стресу. Розглянуто теоретичні аспекти соціального інтелекту та його вплив на психологічні механізми боротьби зі стресом. Проаналізовано результати попередніх досліджень соціального інтелекту в царині психологічної науки. У статті наголошується, що соціальний інтелект характеризується трьома групами параметрів, котрі відбивають його зміст: когнітивними параметрами; емоційними параметрами; поведінковими параметрами. Розглянуто три види інтелекту, за Г.Ю. Айзенком: біологічний, психометричний і соціальний. Зазначено, що біологічний інтелект – це фізіологічна, біохімічна, гормональна основа інтелектуальних здібностей індивіда. Психометричний інтелект оснований на біологічному, але при цьому великий внесок у його формування й розвиток роблять виховання, освіта, культура тощо. Соціальний інтелект включає два попередні й виявляється у використанні їх з метою соціальної адаптації. Акцентується увага на важливості соціального інтелекту в процесі соціальної та професійної самореалізації особистості. Указується, що соціальна самореалізація пов'язана з високим рівнем соціального інтелекту особистості. Здатність прогнозувати наслідки власних дій і поведінки навколишніх, розуміння вербальної й невербальної експресії та логіки розвитку ситуації міжособистісної взаємодії сприяють самореалізації особистості в соціумі. Соціальний інтелект також пов'язаний із професійною самореалізацією особистості: компетентністю в часі, підтримкою, сензитивністю до себе, контактністю, спонтанністю, креативністю, пізнавальними здібностями, а також із професійною компетентністю. У підсумку вказується, що соціальний інтелект являє собою здатність суб'єкта вибудовувати конструктивні взаємини з навколишніми на основі вербальної та невербальної інформації, що отримується в процесі спілкування. Соціальний інтелект сприяє успішній адаптації в соціумі, підвищенню впевненості в собі, розвитку комунікативної компетентності, перешкоджає проявам поведінки, що відхиляється, й емоційному вигорянню.

Ключові слова: соціальний інтелект, емоційний інтелект, стрес, стресостійкість, емпатія, психологічна адаптація.

The urgency of the problem of stress in modern society determines the need to find effective strategies to overcome it. The article is devoted to the study of the role of social intelligence in the process of overcoming stress. The theoretical aspects of social intelligence and its influence on psychological mechanisms of combating stress are considered. The results of previous studies of social intelligence in the field of psychological science are analyzed. The article emphasizes that social intelligence is characterized by three groups of parameters that reflect its content: cognitive parameters; emotional parameters; behavioral parameters. Three types of intelligence according to H.Yu. Eysenck are considered: biological, psychometric and social. It is noted that biological intelligence is the physiological, biochemical, hormonal basis of an individual's intellectual abilities. Psychometric intelligence is based on biological intelligence, but at the same time upbringing, education, cultural, etc. make a great contribution to its formation and development. Social intelligence includes the previous two and is manifested in their use for the purpose of social adaptation. Emphasis is placed on the importance of social intelligence in the process of social and professional self-realization of an individual. It is indicated that social self-realization is associated with a high level of social intelligence of an individual. The ability to predict the consequences of one's own actions and behavior of the surrounding people, understanding of verbal and non-verbal expression and the logic of the development of the situation of interpersonal interaction contributes to the self-realization of the individual in society. Social intelligence is also related to the professional self-realization of an individual: competence in time, support, sensitivity to oneself, contact, spontaneity, creativity, cognitive abilities, as well as professional competence. In conclusion, it is indicated that social intelligence is the subject's ability to build constructive relationships with surrounding people on the basis of verbal and non-verbal information received in the process of communication. Social intelligence contributes to successful adaptation in society, increased self-confidence, development of communicative competence, prevents the manifestation of deviant behaviour and emotional burnout.

Key words: social intelligence, emotional intelligence, stress, stress resistance, empathy, psychological adaptation.

УДК 159.9
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.59.41>

Усик К.М.
аспірантка
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Вступ. Розуміння емоцій іншої особи є ключовим аспектом взаємодії між людьми. Так, у роботі Дж. Мейера й П. Селовея емоції описуються як організовані реакції, що охоплюють різні психологічні системи, включаючи фізіологічну, когнітивну, мотиваційну й емпіричну (пов'язану з досвідом). Ці реакції є адаптивними, можуть збагачувати особистий і соціальний досвід. Кожен індивід і соціальна група

мають власні економічні, політичні й соціальні інтереси, які часто суперечать інтересам інших людей. У разі дотримання своїх інтересів людина неминуче стикається з опозицією інших і входить у конфлікт.

У сучасному світі стрес стає все більшою проблемою для багатьох людей. Від постійних труднощів на роботі до особистих конфліктів і невизначеності в житті, стрес може суттєво

впливати на фізичне та психічне здоров'я. Соціальний інтелект, здатність розуміти, співпереживати й ефективно спілкуватися з іншими людьми, може виявитися ключовим фактором у вирішенні стресових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальний інтелект» уперше ввів у психологію Едвард Торндайк у 1920 році. На думку автора, загалом у людини існує три види інтелекту: абстрактний інтелект – це здатність до розуміння й оперування абстрактними, математичними та вербальними символами; конкретний інтелект – здатність до розуміння й оперування об'єктами матеріального світу; соціальний інтелект. Е. Торндайк визначив останній як здатність до розуміння навколишніх і грамотного вибудовування взаємин. На думку дослідника, соціальний інтелект характеризує ступінь мудрості людини у взаєминах із навколишніми, її здатність домагатися власних цілей у міжособистісному спілкуванні за допомогою грамотно побудованої взаємодії. По суті, соціальний інтелект, за концепцією Е. Торндайка, – весь спектр когнітивних здібностей, спрямованих на засвоєння соціальних відносин [1, с. 242].

Інший зарубіжний учений, котрий приділяв особливу увагу питанням міжособистісної взаємодії, Гордон Олпорт, характеризував соціальний інтелект як адаптаційну здатність людини, що забезпечує конструктивні взаємини з людьми. Цей вид інтелекту полягає в здатності виносити правильні судження про людей і прогнозувати розвиток ситуації спілкування виходячи з аналізу їхньої поведінки [1, с. 247].

Г.Ю. Айзенк виділяє три види інтелекту: біологічний, психометричний і соціальний. Біологічний інтелект – це фізіологічна, біохімічна, гормональна основа інтелектуальних здібностей індивіда. Біологічний інтелект генетично успадковується. Психометричний інтелект оснований на біологічному, але при цьому великий внесок у його формування й розвиток роблять виховання, освіта, культурне середовище, соціальний статус. Соціальний інтелект, на думку Г.Ю. Айзенка, включає два попередні й проявляється у використанні їх з метою соціальної адаптації. При цьому соціальний інтелект є продуктом соціальної взаємодії, соціалізації та процесу засвоєння індивідом соціокультурних норм [2, с. 175].

Автор першого надійного тесту соціального інтелекту Дж. Гілфорд стверджував, що соціальний інтелект залежить від чинника загального інтелекту, а полягає в пізнанні поведінки. Науковець виділив шість факторів пізнання поведінки: 1) здатність виділяти й розуміти вербальну та невербальну експресію в поведінці іншої людини; 2) пізнання класів поведінки: здатність визначати загальні властиво-

сті поведінки людини в потоці експресивної інформації; 3) пізнання відносин поведінки: здатність за наявною інформацією розуміти взаємини між людьми; 4) пізнання систем поведінки: здатність розуміти і прогнозувати логіку розвитку комунікативної ситуації; 5) пізнання перетворень поведінки: здатність розуміти вербальну та невербальну поведінку в різних комунікативних ситуаціях; 6) пізнання результатів поведінки: здатність прогнозувати результати поведінки на основі актуальної інформації [3, с. 99].

Роберт Дж. Стенберг до поняття соціального інтелекту включив три аспекти: 1) здатність до вирішення практичних завдань (логічні міркування, аналіз ситуації, прийняття адекватних рішень, пошук необхідної інформації); 2) вербальні можливості (широкий словниковий запас, здатність ефективно спілкуватися з іншими людьми, здатність ясно висловлювати власні думки); 3) соціальна компетентність (наявність широкого кругозору, інтересів, чуйність до потреб інших людей, здатність приймати навколишніх такими, якими вони є) [3, с. 103].

Р. Селман виділив п'ять стадій розвитку соціального інтелекту:

1. Нульова, або досоціальна стадія характеризується егоцентризмом, недиференційованою фізичною й психічною реальністю в дитини, відсутністю усвідомлення окремоті власних думок, вчинків від думок і вчинків навколишніх.

2. Перша стадія (суб'єктивізм) проявляється в диференціюванні зовнішнього та внутрішнього світу, виділенні власних думок, намірів і почуттів.

3. Друга стадія (рефлексивність) полягає в тому, що дитина здатна зайняти позицію іншої людини, виникає орієнтація на самопізнання.

4. Третя стадія (взаємність) починається в передпідлітковому віці й характеризується розумінням взаємозалежності, взаємозумовленості, складності структури поведінки навколишніх. Поступово вибудовуються в певну структуру ставлення до поведінки людей.

5. Четверта стадія (глибина) – засвоєння способів цілеспрямованого вибудовування відносин із навколишніми, усвідомлення різних рівнів близькості в міжособистісній взаємодії [4, с. 161].

Розглянувши підходи дослідників до розуміння соціального інтелекту, можемо зробити висновок, що цей вид інтелекту характеризується трьома групами параметрів, що відбивають його зміст: 1) когнітивні параметри – соціальні знання, соціальна пам'ять, соціальна інтуїція та соціальне прогнозування; 2) емоційні параметри – соціальна виразність, співпереживання, здатність до саморе-

гуляції; 3) поведінкові параметри – соціальне сприйняття, соціальна взаємодія, соціальна адаптація. Соціальні знання є знаннями про людей, їх розуміння й поінформованість про правила соціальної взаємодії. Соціальна пам'ять – це здатність запам'ятовувати імена й особи людей.

Здатність відчувати настрій навколишніх, визначати мотиви їхньої поведінки, адекватно оцінювати поведінку в конкретній соціальній ситуації визначається соціальною інтуїцією. Соціальне прогнозування відбиває здатність планувати власні дії, спостерігати процес свого розвитку, аналізувати його потенційні перспективи. Соціальна виразність визначається емоційною чутливістю, здатністю адекватно висловлювати свої емоції в соціумі, за необхідності контролювати їх. Співпереживання відбиває здатність поглянути на ситуацію з позиції іншої людини, подолати власний егоцентризм. Здатність до саморегуляції – уміння контролювати свою поведінку. Соціальне сприйняття полягає в умінні слухати співрозмовника, розуміти гумор. Соціальна взаємодія – готовність здійснювати спільну діяльність з іншими членами соціуму. Соціальна адаптація відбиває здатність уживатися з іншими, установлювати конструктивні соціальні контакти. За підсумками виділених параметрів автори бачать можливість розроблення інструменту оцінювання соціального інтелекту [5, с. 163].

У вітчизняній психологічній науці поняття соціального інтелекту вперше розглянуто в роботах Ю.Н. Ємельянова. Він уважав, що соціальний інтелект репрезентує здатність розуміти себе й інших людей, прогнозувати розвиток ситуації міжособистісної взаємодії за участі розумових процесів, емоційного реагування та досвіду соціальних взаємодій [5, с. 163].

А.І. Савенков виділяє в структурі соціального інтелекту два складники: кристалізовані соціальні знання й соціально-когнітивна гнучкість. Перший складник характеризує всі знання, здобуті людиною досвідним шляхом у ході соціального навчання. Соціально-когнітивна гнучкість полягає в здатності застосовувати ці знання в процесі взаємодії з навколишніми. Автор зазначає, що поділ понять «емоційний інтелект» і «соціальний інтелект» є недоцільним. Емоційний інтелект розглядається дослідником як частина більш широкого кола загальних соціальних здібностей, що характеризують соціальний інтелект [6, с. 327].

Д.В. Ушаков розглядає соціальний інтелект у руслі розробленої ним структурно-динамічної теорії. Відповідно до цієї теорії, соціальний інтелект не є постійною та незмінною величиною, а формується й змінюється під впливом певних факторів. Автор виділив три з них: 1) рівень загального інтелекту, на основі якого

формується соціальний інтелект (генеральний фактор, потенціал формування соціального інтелекту); 2) особистісні показники, зокрема особливості емоційної сфери людини; 3) середовищні чинники – складає людина свій потенціал у вузькоспрямовану діяльність чи взаємодія відбувається з іншими людьми. Загальний інтелект забезпечує розумовий процес, пов'язаний із пізнанням поведінки інших людей. У цьому плані соціальний інтелект постає як пізнавальна здатність людини. Зв'язок з особистісними характеристиками визначає соціальний інтелект як особистісну межу. І, нарешті, фактор середовища вказує на те, що соціальний інтелект формується в процесі виховання, участі в діяльності й міжособистісному спілкуванні та піддається спеціальному розвитку [6, с. 342].

Д.В. Ушаков включає соціальний інтелект у структуру так званої соціальної обдарованості, яка полягає у високому рівні лідерських здібностей у різних сферах життя людини, обдарованості у сфері міжособистісних взаємин. Соціальна обдарованість розглядається автором як сукупність когнітивних (загальний, практичний і соціальний інтелект) і некогнітивних (темперамент, характер, емоційно-вольові якості тощо) чинників. Першорядні ролі в соціальній обдарованості відіграють як розвиненість соціального інтелекту, так і такі особистісні характеристики, як активність, екстраверсія, оптимізм, незалежність, воля, особистісна цілісність, конгруентність, автентичність [6, с. 343].

Г.П. Отоцький розглядає соціальний інтелект у руслі двох підходів – суб'єктного й об'єктного. Для об'єктного підходу характерне розуміння соціального інтелекту як одного з різновидів інтелекту, спрямованого на когнітивне пізнання соціальної дійсності. Для такого визначення автор пропонує більшою мірою використовувати поняття «комунікативний інтелект». З іншого боку, Г.П. Отоцький звертає увагу на те, що соціальний інтелект може розумітися в іншому ключі залежно від суб'єкта соціального інтелекту: як інтегральний інтелект соціуму, соціальної групи (суб'єктний підхід) [7, с. 101].

У руслі соціальної психології О.В. Лунова розглядає соціальний інтелект як суб'єктно-особистісний конструкт, який включає особистісні характеристики, регуляторні механізми й процеси пізнання соціальної дійсності, проявляється в процесі соціальних інтеракцій. Соціальний інтелект детермінований внутрішніми та зовнішніми причинами. До перших належать особистісні особливості, індивідуально-психологічні характеристики, досвід соціальної взаємодії, здатність до пізнання соціальної дійсності. Зовнішні причини полягають у соціальній діяльності, системі цінностей

соціуму, соціальних знаків. Цей вид інтелекту, як й інші здібності людини, актуалізується та розвивається в процесі соціально-психологічної діяльності [8, с. 85].

О. Б. Чеснокова і Є. В. Суботський визначають соціальний інтелект як здатність виділяти в процесі комунікації найбільш важливі характеристики (почуття, наміри партнерів зі спілкування, соціальні позиції тощо), прогнозувати на їх основі дії партнера, розвиток ситуації спілкування й формувати адекватні досягненню цілей стратегії поведінки. Автори визначили два типи соціального інтелекту: стратегічний і тактичний. Ці типи інтелекту виділено, виходячи з можливості дітей і підлітків вирішувати конфліктні ситуації за допомогою планування своїх дій, прораховування кожного свого кроку, розуміння наслідків своїх дій. Стратегічний соціальний інтелект характеризується здатністю домовлятися з партнером, гнучко змінювати способи своєї поведінки залежно від ситуації, прораховувати майбутні кроки партнера. Тактичний соціальний інтелект характеризується тим, що дії будуються в минулій поведінці партнера без прогнозування майбутнього результату ситуації [8, с. 88].

М. І. Бобнюва трактує цей вид інтелекту як особливу здатність людини, яка формується в процесі взаємодії в соціумі. При цьому автор наголошує, що загальний інтелект не пов'язаний із соціальним, він може сприяти його розвитку, але жодним чином не заміщати. Високий рівень загального інтелекту ніяк не компенсує соціальної сліпоти, нерозвиненої здатності до конструктивної взаємодії [9, с. 173].

Науковиця Н. А. Лужбіна розглядає соціальний інтелект у контексті психологічної культури особистості. Різні сторони цього виду інтелекту входять у різні компоненти психологічної культури. Так, здатність передбачати наслідки своїх дій відбиває когнітивний і поведінковий аспекти психологічної культури особистості. Здатність розуміти невербальні реакції людини, узагальнювати цю інформацію входить у когнітивний, ціннісно-смысловий, рефлексивно-оцінний і креативний компоненти. Розуміння вербальних реакцій людини, їх динаміки та зміни залежно від контексту ситуації становлять когнітивний і рефлексивно-оцінний компоненти психологічної культури. Здатність розуміти логіку розвитку ситуації спілкування й роль поведінки людини відображає когнітивний, поведінковий, рефлексивно-оцінний і креативний компоненти психологічної культури особистості. Отже, соціальний інтелект у системі психологічної культури особистості переважно відбиває когнітивний аспект [9, с. 180].

А. Р. Репнікова стверджує про складність співвіднесення понять «психологічна культура» й «соціальний інтелект», пояснюючи це слаб-

кою розробленістю цих понять, відсутністю єдиного підходу до їх розуміння, наявністю професійних і вікових відмінностей, більш інтенсивної уваги вчених до соціального інтелекту, ніж до психологічної культури особистості [9, с. 185].

В. Н. Куніцина розглядає соціальний інтелект як здатність адекватно адаптуватися в соціальних умовах, що змінюються, реально оцінювати комунікативну ситуацію і приймати в ній правильні рішення. Високий рівень соціального інтелекту проявляється в автономності, адекватності й автентичності, що властиво зрілій особистості. Розвиток соціального інтелекту можливий шляхом удосконалення здібностей до саморегуляції, комунікації, зниження тривожності, посилення стійкості до стресу [10, с. 43].

Важливу роль відіграє соціальний інтелект у процесі соціальної та професійної самореалізації особистості. Про це свідчать результати дослідження І. Б. Кудінова: соціальна самореалізація пов'язана з високим рівнем соціального інтелекту особистості. Здатність прогнозувати наслідки власних дій і поведінки навколишніх, розуміння вербальної й невербальної експресії та логіки розвитку ситуації міжособистісної взаємодії сприяє самореалізації особистості в соціумі [10, с. 45]. Соціальний інтелект також пов'язаний із професійною самореалізацією особистості: компетентністю в часі, підтримкою, сензитивністю до себе, контактністю, спонтанністю, креативністю, пізнавальними здібностями [10, с. 45]; із професійною компетентністю: ефективністю, виробничою активністю й комунікативною компетентністю. Особливо яскраво проявляє себе соціальний інтелект у професійній діяльності керівників: чим більш розвинений цей конструкт в управлінців, тим краще вони справляються з керівництвом у критичних ситуаціях, ефективніше мотивують підлеглих, раціональніше планують діяльність і розподіляють ресурси [10, с. 46].

Соціальний інтелект є ресурсом адаптації людини у суспільстві. Так, Т. А. Тюфанова в дослідженні з'ясувала, що респонденти з високим рівнем соціального інтелекту відрізняються активністю у взаємодії із соціальним середовищем, ініціативністю, прагненням домінувати. Низький рівень соціального інтелекту супроводжується емоційною нестійкістю й посиленням ескапізму. У цілому нині соціальний інтелект впливає на такі компоненти соціально-психологічної адаптації, як адаптивність, прагнення домінування й комунікативний потенціал [10, с. 50]. Подібні результати отримані в іншому дослідженні: респонденти з високим рівнем соціального інтелекту демонстрували не лише високий рівень адаптованості та прагнення домінування, а й більш адекватне самосприйняття і сприйняття навко-

лишніх [11, с. 18]. Крім того, високий рівень розвитку цього виду інтелекту супроводжується посиленням упевненості в собі, вимогливості, психологічного такту, цілеспрямованості, чуйності, комунікабельності й соціальної сміливості. Водночас зниження рівня соціального інтелекту тягне за собою посилення агресивності, підвищення тривожності, депресивності, замкнутості, схильності до адиктивної поведінки [11, с. 18].

Соціальний інтелект виявляє зв'язки з емоційним інтелектом: чим вища здатність респондентів орієнтуватися в наслідках своєї поведінки й передбачати результат ситуації спілкування, тим більше вираженими є здібності до управління емоціями, розпізнавання емоцій інших, самомотивація та емпатія. Крім того, соціальний інтелект демонструє тісні зв'язки як із внутрішньоособистісним, так і міжособистісним емоційним інтелектом [12, с. 134]. Розвинений соціальний інтелект перешкоджає формуванню синдрому емоційного вигорання. Дослідження М.С. Кайдіної виявило, що, чим вищий соціальний інтелект респондентів, тим слабше в них виражені фази резистентності й виснаження [12, с. 135].

Висновки. Незважаючи на значне розмаїття наукових контекстів, у яких досліджується соціальний інтелект, більшість авторів сходяться в одному: соціальний інтелект – це здатність суб'єкта вибудовувати конструктивні відносини з навколишніми на основі вербальної та невербальної інформації, що отримується в процесі спілкування. Соціальний інтелект сприяє успішній адаптації в соціумі, підвищенню впевненості в собі, розвитку комунікативної компетентності, перешкоджає проявам поведінки, що відхиляється, й емоційному вигоранню. У більшості досліджень соціальний інтелект є істотним ресурсом під час вибудовування взаємин із навколишніми й може сприяти підвищенню стійкості суб'єктів діяльності до стресу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кожушко С.П. Соціальний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує ефективність професійної взаємодії майбутніх фахівців професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 31 (84). С. 241–247.
2. Власова О.І., Березюк М.А. Теоретико-методичні засади дослідження емоційного інтелекту як інтраіндивідуальної властивості особистості. *Теоретичні*

і прикладні проблеми психології. 2004. № 2 (7). С. 175–181.

3. Бабчук О.Г. Специфіка співвідношення показників толерантності та емоційності. *Наука і освіта*. 2014. С. 99–103. DOI: <http://dSPACE.pdpu.edu.ua/handle/123456789/6611>.

4. Гаврилова А.В., Селюкова Т.В. Особливості емоційного інтелекту у курсантів військового вузу як елемент психологічної культури майбутнього офіцера. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : збірник тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С.П. Бочарової (м. Харків, 30 берез. 2017 р.) / ХНУВС. Харків, 2017. С. 161–163. DOI: <https://dSPACE.univd.edu.ua/items/33a07223-200d-4834-98e2-f2fd2f7a301e>.

5. Бреус Ю.В. Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціально-педагогічних професій у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2015. С. 163. DOI: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/9213/1/Breus_avtoreferat_NDL_KL.pdf.

6. Деревянко С.П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2009. С. 327–344. DOI: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3463.

7. Євдокімова О.О., Посохова Я.С. Комунікативна толерантність поліцейських у контексті вивчення їх емоційного інтелекту. *Право і безпека*. 2019. № 2 (73). С. 101–108. DOI: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/3862>.

8. Журавльова Л.П., Шпак М.М. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Наука і освіта*. 2015. № 25. Т. 3. С. 85–88. DOI: http://eprints.zu.edu.ua/19316/1/ped_psy_25_49.pdf.

9. Івашкевич Е.З. Особливості розв'язання проблеми структури соціального інтелекту майбутнього педагога. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : збірник наукових праць Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика», 22 жовтня 2014 р. / НТУ «ХПІ». Харків, 2014. Вип. 40–41 (44–45). С. 173–185.

10. Булка Н.І. Ресурси соціального інтелекту: адаптивність, комунікативність, креативність. *Практ. психол. та соц. робота*. 2004. № 6 (63). С. 43–52.

11. Ляховець Л.О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05 / АПН України. Ін-т соц. та політ. психології. Київ, 2009. С. 18.

12. Редько С.І. Розвиток соціального інтелекту у майбутніх керівників освітніх закладів. *Освітлогічний дискурс*. 2010. № 2. С. 134–143. DOI: <https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/28/47>.